

## АНАЛІЗ ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТЬ “РЕФЛЕКСІЯ”, “РЕФЛЕКСИВНІ УМІННЯ” В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

*Статья посвящена анализу различных подходов к трактовке понятий «рефлексия», «рефлексивные умения» в психолого-педагогической литературе.*

*The paper is devoted to the analysis of different approaches to the notion “reflexion” and “reflexive skills” in literature on Pedagogics and Psychology.*

**Постановка проблеми.** Новий зміст і завдання сучасної освітньої системи обумовлюють необхідність особливої уваги до особистості вчителя, його духовного й професійного становлення. Категорія особистості, на думку науковців, посідає в сучасних дослідженнях і в суспільній свідомості одне з центральних місць. Завдяки їй з'являються можливості для

цілісного підходу, системного аналізу й синтезу психічних функцій, процесів, станів, властивостей людини.

У період становлення класичної психології (кінець XIX – середина XXст.) були сформульовані фундаментальні положення про особистість, закладені головні напрями психологічних досліджень особистості. Найбільш вагомими виявилися праці американського психолога В.Джемса (1842–1910); поява «описової психології» В.Дільтея (1833–1911) та Є.Шпрангера (1882–1963); теорія особистості З.Фрейда (1856–1939); поява аналітичної психології К.Юнга (1875–1961); висвітлення особистості в теоріях Л.Виготського (1896–1934), С.Рубінштейна (1889–1960).

Друга половина XX століття означена появою гуманістичної психології, засновником якої вважають американського дослідника К.Роджерса (1902–1990). Центральною ланкою особистості, на його думку, є самооцінка, уявлення людини про себе, «Я – концепція», що породжується у взаємодії з іншими людьми. Завдяки К.Роджерсу явища самосвідомості та самооцінки, їхні функції в поведінці й розвитку суб'єкта стали важливим предметом подальших психологічних досліджень.

Заслугують на увагу погляди вітчизняних психологів на особистість: О.Леонтьєва (1903–1979), Г.Костюка (1899–1982). Так, наприклад, О.Леонтьєв визначив такі основні параметри особистості:

- основу особистості людини становить «розмаїття її діяльності»; діяльність – це універсальна основа, «наскрізний вимір уявлення про особистість»;
- на розвиток особистості впливає ступінь ієрархізованості мотивів діяльності, наявність «життєвої мети»;
- показником розвитку особистості «виступає здатність до творчості, продуктивної діяльності, досягнення суспільно і особистісно значущих результатів» [2,96–98].

Г.Костюк вважає, що «найбільш продуктивним у процесі розкриття психологічної проблеми особистості є підхід, що спирається на аналіз її діяльності» [1,114]. У процесі аналізу можна виділити структурні компоненти діяльності – мотиви, знання, засоби дій тощо.

Проблема формування у студентів педуніверситету готовності діяти у сфері професійно-педагогічної діяльності в умовах сьогодення набуває особливої актуальності. Вона, на думку Л.Кондрашової, «знаходиться у прямій залежності не тільки від орієнтації студентів на професію вчителя, а і від залучення їх до професійної діяльності» [5,134].

На важливість даного аспекту вказував О.Петровський, який зазначав, що «вища педагогічна освіта має на меті сформувати майбутнього вчителя як особистість; цілеспрямовано й продуктивно розвивати її педагогічні здібності, педагогічне мислення, готовність до педагогічної праці» [3,47].

Готовність до професійної діяльності передбачає наявність у педагога здатності до рефлексії, рефлексивних умінь. Тому мета нашої статті: проаналізувати різні підходи до визначення понять «рефлексія», «рефлексивні уміння» у психолого-педагогічній літературі.

Уперше поняття рефлексії застосували у схоластичній філософії середньовіччя. У соціальній психології систематичні дослідження цієї проблеми розпочали в ХІХст. американські вчені Д.Холмс, Т.Ньюком.

У сучасній психологічній енциклопедії О.Степанов пропонує нам таке визначення: «Рефлексія – розумовий розвиток, спрямований на пізнання людиною себе: поведінки, дій і вчинків, психічних станів, почуттів, здібностей, характеру та інших властивостей своєї особистості».

Аналіз сучасної психологічної літератури дозволив побачити інтенсивне зростання експериментальних та прикладних досліджень рефлексивних процесів. Так, наприклад, у працях Б.Ананьєва, Л.Виготського, О.Леонтьєва, С.Рубінштейна рефлексія була «пояснювальним принципом функціонування психічних процесів», а сьогодні вона виступає «особливим психологічним предметом експериментального дослідження» [2,31].

Поступово межі застосування категорії рефлексії суттєво збільшилися: вона активно використовується як методологічний засіб на філософському рівні; як пояснювальний принцип для окремих суспільних чи

гуманітарних дисциплін (соціологія, лінгвістика, логіка тощо); як особливий предмет наукового психологічного дослідження (Н.Гуткіна, А.Захарова, Ю.Кулюткін, Б.Ломов, І.Семенов, С.Степанов, О.Тихоміров, В.Романець, Ю.Трофімов, О.Киричук, Г.Костюк та ін.).

Вітчизняні психологи вивчають рефлексію в соціальних групах високого рівня розвитку (колективах), члени яких об'єднані реальними зв'язками спільної значущої діяльності. Науковці стверджують, що виникнення у людини здатності до рефлексії свідчить про високий рівень її самосвідомості, готовності не тільки до пізнання самого себе, а й корекції своєї поведінки, осмислення й вдосконалення своєї діяльності. У сфері міжособистісних взаємин, до якої належить і педагогічна діяльність, рефлексія, на думку В.Роменця, – це “явище післядії, в якому прояснюється сутність діяння” [4,249].

Науковці (Ю.Трофімов, М.Смульсон, П.Перепелиця та ін.), зазначають, що “рефлексія – це здатність до рефлексивного аналізу ситуації. Вона належить до важливих інтелектуальних якостей особистості” [6,309].

Слід звернути увагу на те, що рефлексія досліджується у чотирьох основних аспектах: кооперативному, комунікативному, особистісному й інтелектуальному. Перші два аспекти чітко прослідковуються у дослідженнях, присвячених колективним формам діяльності опосередкованим спілкуванням. Останні два – торкаються індивідуальних форм прояву мислення й свідомості.

Аналіз досліджень різних аспектів рефлексії показує, що наявні визначення поняття “рефлексія” практично дуже мало стикаються одне з одним; часто між ними існують протиріччя.

У педагогіці проблема рефлексії знайшла висвітлення у дослідженнях В.Паламарчук, Ю.Кулюткіна, Г.Сухобської, В.Сластьоніна, Л.Кондрашової, О.Мороза, А.Хуторського, Р.Тура, Є.Чорного та ін.

Р.Тур формулює педагогічну рефлексію як усвідомлення вчителем себе самого суб'єктом діяльності: своїх особливостей, здібностей, того, як його сприймають учні, батьки, колеги, адміністрація [8,20]. Водночас це усвідомлення цілей та структури своєї діяльності, засобів її оптимізації. Рефлексія є

психологічним механізмом, спрямованим на самовдосконалення особистості.

Є.Чорний [9,47] вважає, що професійна рефлексія є психологічним механізмом, за допомогою якого педагог постійно виявляє ступінь розбіжності між особистісними уявленнями про ефективного і успішного педагога в цілому.

Слід зазначити, що єдиного визначення поняття “рефлексивні уміння” не існує. Так, наприклад, В.Паламарчук вважає наявність уміння рефлексувати “важливим компонентом інтелектуальної культури особистості”.

В.Сластьонін виділяє означені уміння окремо і звертає увагу на те, що вони “мають місце при здійсненні педагогом контрольно-оцінної діяльності, спрямованої на себе, на осмислення і аналіз власних дій” [7,151]. Саме вони дозволяють вчителю встановити рівень результативності власної діяльності (позитивної чи негативної).

Л.Кондрашова, О.Мороз називають рефлексивні уміння показником “готовності майбутнього педагога до професійної діяльності” [5,104].

Отже, проаналізувавши різні визначення понять “рефлексія”, “рефлексивні уміння” у науковій літературі, ми з’ясували, що єдиного підходу до їх трактування немає. Разом із тим, є безсумнівним, що рефлексія – це важливе особистісне утворення. У професійній діяльності майбутніх вчителів вона якнайкраще може реалізуватися за допомогою рефлексивних умінь. Саме вони відповідають за правильність постановки навчальних цілей; адекватність комплексу завдань наявним умовам; ефективність змісту діяльності вихованців поставленим завданням; відповідність застосовуваних організаційних форм віковим особливостям учнів, рівневі їх розвитку, змісту матеріалу тощо; за виявлення причин неуспіхів і невдач, помилок і труднощів у процесі реалізації поставлених завдань навчання і виховання.

### Література

1. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. –К.: Рад. школа, 1989. –376 с.
2. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – М.: Педагогика, 1981. –276с.

3. Общая психология /Под ред. А.В.Петровского. – М.: Просвещение, 1986. –314с.
4. Основи психології /За заг. ред. О.В. Киричука, В.А.Роменця. –К.: Либідь, 1995. –326 с.
5. Професійне становлення майбутнього вчителя /За ред. проф. Л.В.Кондрашової. – Кривий Ріг, 2006. – 325 с.
6. Психологія: Підручник /За ред. Ю.А. Трофімова. –К.: Либідь, 2005. – 560с.
7. Слостёнин В.А.Педагогика. –М.:Высшая школа, 1977.–324с.
8. Тур Р.І. Педагогічна рефлексія – основа формування творчого саморозвитку особистості //Управління школою. – 2004. – №13. – С.17-23.
9. Черный Е.В. Инициирование профессиональной рефлексии у педагогов //Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – №3. –С.43–49.